

Summary

Ivan Hofman

Yugoslavs on Czechoslovakian Universities from 1945 to 1948

Universities in Yugoslavia, destroyed during Second World War, could not provide quality education of a number of specialists needed for development and rebuilding of the country, implementation of the first five-year plan. Therefore, the Ministry of Education of the FPRY started sending students to study abroad since the end of 1945. The majority of them were sent to Czechoslovakia, a country with which lively cultural and educational ties were cherished for several decades. Yugoslav students in Prague and other Czech and Slovakian university centres, scholarship holders of various institutions, Governments of FPRY and Czechoslovakia, studied under difficult conditions. They received small scholarship, lived in inadequate lodgings and were permanently hungry. The Agitprop of the Communist Party of Yugoslavia "took care" about their everyday needs, through the Association of Yugoslav peoples' student youth in CSR. This organization organized "faculty units", as well as cultural and sport sections, for easier and quicker completing of students' duties, but also as a control of students' behavior, their social contacts and, perhaps, their political attitudes.

Владимир Пејировић

УДК 341.76(410:497.1)"1953"

Школа бонтона Идеолошки узроци протоколарних и организационих проблема у припреми посете Јосипа Броза Великој Британији 1953. године

Апстракт: Текст анализира припреме британске и југословенске дипломатије за посету Јосипа Броза Великој Британији у марту 1953, уз посебан осврт на протоколарне и организационе прејреке које су праћиле тај догађај. Обострана жеља да се из посете извуче максималан политичко-пропагандни ефекат била је угрожена неспоразумима који су проистајали из суштинског неразумевања саговорника, које је умногоме било последица супротивљених идеолошких назора. Динамика политичког зближавања била је бржа од капацитета индивидуа и институција ФНРЈ и Велике Британије да премосте друштвени јаз, услед чега је почео процес прилагођавања и квалитет дипломатског саобраћања.

Боравши у Југославији у септембру 1952, британски министар спољних послова Антони Иден (Anthony Eden) уручио је свом домаћину Јосипу Брозу Титу позив премијера Винстона Черчила (Winston Churchill) да учини узвратну посету Британији. Није се надао успеху. Комунистички прваци били су по његовом искуству несклони да напуштају територију под својом контролом, посебно зарад директних билатералних сусрета са државницима капиталистичких земаља.¹ Титов положај је, додуше, након 1948. био специфичан, али је он управо од раскида са Информбироом напдно покушавао да очува лик комунисте, и није се могло очекивати да ће

¹ Комунистичке вође су због идеолошких побуда одбијале да се повинују »хипокризији« дипломатских узуса капиталистичког света. Први народни комесар за спољне послове Лав Троцки резонувао је: „Шта може бити... наша дипломатска активност? Објавићу неколико револуционарних пројеката, а онда ми преостaje још да заговорим радњу”, Лав Троцки, *Мој живот*, Ниш 1990, књ.1, стр. 69. Радња је, наравно, остала отворена због нужности комуникације са другим земљама, али је вид тих контаката остао особен. Чак и током Другог светског рата, када су консултације на врху биле неопходне, Черчил и Рузвелт (Franklin Delano Roosevelt) имали су великих проблема да убеди Стаљина да напусти територију СССР-а.

одступити од те праксе. Али на Идново изненађење, „маршал Тито је са неочекиваном радошћу примио суђесницију да би могао посети ову земљу”.² Незавидна спољнополитичка ситуација у којој се ФНРЈ крајем 1952. налазила, у спречи са растућим размерама Брозове таштине, превагнула је над страхом од компромитовања. Била би то његова прва званична посета Западу, уосталом и прво напуштање Југославије од 1948, па тако и прилика да се директно афирмише на светској сцени. Тако је његов пристанак отворио пут стварању дипломатског и протоколарног преседана, а тиме изазвао и неколике политичке проблеме и у Британији и у Југославији. Део британске јавности, посебно католичка мањина, протествовао је против посете комунистичког вође, а у редовима СКЈ такође су постојале сумње око сврсисходности тог чина. Лидери су ипак истрајали у својој намери, руковођени обостраним потребама за побољшањем односа. Југословенска страна је тежила добијању западних гаранција у случају напада са Истока, и даљем продубљивању војно-економске сарадње. Британци су такође намеравали да побољшају партнерске односе са Југославијом, и да направе помак у решавању Тршћанског питања.³

Упркос јасном обостраном интересу, преговори (одржани 16-21. марта 1953.) нису текли глатко.⁴ Учесници су били несклони да своје позиције и намере јасно предоче једни другима, што је компликовало преговарачку динамику и угрожавало суштину преговора. То неповерење било је делом условљено сложеним калкулацијама које су исходиле из потребе обе стране за очувањем свог нереалног положаја у светском систему (Велика Британија је играла улогу велике силе на заласку, а Југославија је учвршћивала свој изванблоковски статус). Међутим, поремећају комуникације допринеле су и **друштвене разлике** (пре свега идеолошке), које су постојале између креатора, носилаца и извршилаца британске и југословенске спољне политике. Услови у којима су се посредни и непосредни учесници тих преговора родили, одрастали и живели, њихове биографије, социјални контакти, образовање које су добили, перцепција стварности, а надасве политички назори, управно искуство и идеолошка парадигма до-

² The National Archives (TNA), Public Record Office (PRO), Kew, Prime Minister's Office (PREM) 11/316, Идн Черчилу, стр.2.

³ О политичкој потреби за остварење те посете види: Darko Bekić, *Jugoslavija u hladnom ratu: odnosi s velikim silama 1949-1955*, Zagreb 1988, стр. 444-6; Драган Богетић, *Југославија и Запад 1952-1955*, Београд 2000, стр.25-29, 56-57.

⁴ Записник са преговора је објавио Ђорђе Борозан: „Стенографске забелешке са званичних преговора приликом посете друга председника Лондону (16-21. марта 1953. год)”, у: *Југословенски историјски часопис*, 1-2, Београд 2001, стр.187-204. О току преговора више у: Ђорђе Борозан, „Југословенско-британски разговори 1952. и 1953”, *Историја 20 века*, 2, Београд 1997, стр.113-127.

ста су се разликовали и свакако су били фактор који отежава у успостављању обостраног разумевања и стварању повољне климе за плодноне разговоре. Посматрањем у политичкој равни тог догађаја тешко је непосредно поткрепити ту тезу. Понашање државника на самитима изузетно је конвенционално и резервисано, а њихови разговори представљају само исходите стплљивога рада подређених им служби. Стога је тешко оценити да ли је неразумевање, када се у преговорима појави, део преговарачке тактике, или је последица идеолошки узрокованих, нежељених неспоразума. Та димензија се далеко јасније оцртава анализом „магистралних” проблема организације и саме посете, испитивањем тихих, јавности незанимљивих окршаја југословенских и британских служби које су имале да преточе у реалност политику коју су њихови лидери назначили. У овом раду сам издвојио неколико питања по којима су се оне сукобиле. То су пре свега питање интерпретације **функције Јосипа Броза**, и последични проблем дефинисања **статуса посете**, а затим проблеми његовог **путовања** у Британију, **безбедносних мера** током његовог боравка и **оркестрације медијског одјека** догађаја.

1. Питање функције Јосипа Броза

Када је Идн донео одлуку о позиву Титу, није имао озбиљнијих дилема. Постојали су добри политички разлози за приближавање Југославији, а показало се да је један од бољих начина да се то учини био непосредан контакт са несумњивим вођом југословенских комуниста и неприкосновеним управљачем ФНРЈ, човеком који поседује фактичку моћ у земљи. Међутим, био је при том свестан екстраваганције коју је са собом носило преклапање државних и партијских функција у социјалистичким државама и знао је да је оно узрок раскораку између фактичке и формалне моћи у Југославији.⁵ Упркос томе, жељан да направи бучни дипломатски гест, није се консултовао са својим сарадницима ни о пробитачности тога чина, нити о његовим протоколарним аспектима, и позив је уручио Брозу лично, усменим путем, не узимајући у обзир његову

⁵ Британска и немачка искуства са СССР-ом натерала су светску дипломатску једницу да појми ту разлику између формалног и фактичког. Стаљин, рецимо, до 1941. није у државном апарату имао никаву функцију, али је било јасно да је он саговорник с којим се мора комуницирати, посебно након мале дипломатске револуције коју је у августу 1939. изазвао једанко неформални Адолф Хитлер, када је, у жељи да убрза преговоре око савеза, прескочио регуларне међудржавне канале и послао писмо са адресом: *Господину Стаљину, Москва*. Након тог преседана, и Британци су схватили да је једини ефикасан преговарачки пут директна комуникације са Стаљином. Хенри Кисинџер, *Дипломашија*, Београд 1999, књ. I, стр. 284.

тренутну функцију.⁶ Тај Иднов прагматични реализам био је стран британским службама, које су морале да разраде многобројне детаље везане за посету. Оне су се занимале за Брозово место у државном апарату, да би могле организовати дочек, чији је протокол, наравно, зависио од функције госта.

Одговор на то питање није био јасан и једнозначан како би се могло очекивати. У време примања позива Тито је био председник Владе ФНРЈ и председник Савеза Комуниста Југославије. Али не и шеф државе. Ту дужност је, по Уставу из 1946. (доследно прављеног по угледу на Устав СССР-а из 1936), обављао председник Президијума Савезне скупштине, и она је била строго протоколарне природе. Та стаљинска пракса имала је за циљ да минимизира значај државне бирократије на штрб партијске, те да партији омогући остварење водеће, директивне друштвене улоге. Међутим, у капиталистичким државама и те како се држало до (макар и церемонијалне) институције шефа државе, па се од западних политичара није могло очекивати да примају уз гламурозан протокол социјалистичке шефове државе, људе без политичке моћи, често случајно изабране.⁷ Стога се прибегавало неуобичајеним решењима. Рецимо, шеф југословенске државе до измака 1952. био је др Иван Рибар. Он је боравио у Лондону у фебруару 1952. Његова посета је описана као приватна, јер нико није био расположен да поводом његовог доласка приређује гламурозан самит.⁸

Изгледало је да овога пута нема места таквим акробацијама, јер се чинило да је реч једноставно о званичној посети премијера ФНРЈ премијеру Уједињеног краљевства. Међутим, у Југославији је у време Иднове посете припреман нови Уставни закон. Идеја водиља те конституционалне промене била је намера југословенских комуниста да се дистанцирају од стаљинске праксе и фундирају сопствени пут у социјализам. Стога је Устав предвиђао функцију председника Републике, који је био шеф државе, а истовремено и председник Савезног извршног већа и врховни коман-

⁶ У том смислу, познати енглески књижевник Грејем Грин (Graham Green) се у отвореном писму умесно запитао: „Да ли је одлука да се маршал Тито позове у ову земљу владина одлука, или је била лична одлука Идна, донета после ручка”, *Архив Југославије (АЈ), Новинска агенција Танјуг, Дневни информативни билтен – црвени (Црвени билтен) 112-72-73, 21.XI 1952.* Одлука је заиста на неки начин донета „после ручка”, без консултација, али се уклапала у оквире Черчилове политике изградње послератног света путем самит-дипломатије.

⁷ Па и исмеване. До своје смрти (1946) ту функцију у СССР-у држао је Калињин, који је неретко био жртва спрдње стаљинистичке олигархије. Милован Ђилас, *Разговори са Стаљином*, Београд 1990, стр. 70.

⁸ TNA, PRO, PREM 11/580, стр. 25

дант оружаних снага.⁹ Устав је донет 29. новембра 1952. (ступио је на снагу 14. јануара 1953), али је било очито да само човек Брозове моћи може обављати такву функцију, уосталом кројену по његовој мери.¹⁰ То јест, било је очито у Југославији. Британцима је ипак требало мало више времена и суптилних наговештаја да схвате како програм посете треба мењати, јер се шире гласине да ће Броз постати шеф државе. Истини за вољу, ту опцију је Кардељ још у септембру 1952. сугерисао Идну.¹¹ Али није био експлицитан, јер је било тешко (помало и стидно) објаснити да посету треба прилагодити доласку не премијера већ шефа државе на основу гласина да ће Тито то и бити ако се има у виду да је нови Устав предвиђао да шефа државе бира Савезна скупштина. Признање да се унапред зна исход гласања извргло би руглу концепт југословенске народне демократије. Па ипак је Британцима та могућност дискретно предочена, те је тако Форин Офис (Foreign Office) крајем новембра 1952. најавио посету за март наредне године, а на питање у ком својству гост долази, питијски је одговорено да то зависи од очекиваних уставних промена у Југославији.¹² Стога су те промене, обнародоване у јануару 1953, донеле олакшање британској страни, јер је бар постало извесно да је високи гост шеф државе.

2. Питање ранга посете

На несрећу, Брозово ступање у функцију шефа државе отворило је још озбиљнији протоколарни проблем. Шефа државе је, наиме, требао примити шеф државе, а то је од смрти краља Џорџа VI (фебруар 1952) била британска краљица Елизабета II. Међутим, она још није била крунисана, а тако некрунисана није смела примати званичне државне посете. Крунисање је било планирано за лето 1953, а посета се свакако морала обавити пре тога. Па и да је Броз могао чекати толико, морао би стати у прилилно дугачак ред шефова држава који су раније најавили своје посете краљици. Стога су се протоколари поново довијали, и дошли до следећег предлога. Будући да Тито не може у жељеном периоду направити државну посету, зашто не би посетио Британију приватно? У том случају би

⁹ Уставни закон о основама друштвеног и политичког уређења ФНРЈ и савезним организацијама властима, чл.70-76, према: Бранко Петрановић, Момчило Зечевић, *Југославија 1918-1984, збирка докумената*, Београд 1985, стр. 864

¹⁰ Према Ђиласу, у целом процесу промене Устава, Броз се интересовао искључиво за прерогативе функције коју ће обнати он. Милован Ђилас, *Дружење са Титом*, Шабац 1990, стр.172-173.

¹¹ TNA, PRO, Foreign Office (FO) 371/107832, WY 1054/4.

¹² АЈ, Новинска агенција Танјуг, Црвени билтен, 112-72-73, 25.XI 1952. година

га некрунисана краљица могла примити неформално, не огрешивши се о протокол. Такво решење није било неуобичајено, примењивано је и раније. Антиципирајући могућу реакцију Југословена, Идн је ту могућност благовремено предочио Едварду Кардељу, који тада није противречио.

Али како се посета ближила, Тито се нашао заинтересован за формална питања буржоаске етикеције, јер му се чинило да је реч о својеврсној подвали. И његово окружење је сматрало да је предлог о приватној посети капиталистичка ујдурма, да је намера Британаца да Тита у Лондон прокријумчаре, не примајући га како његовом значају доликује. Стога су реаговали оштро и отпочели борбу за статус посете. Југословени су писали Форин офису да је неприхватљиво означити посету приватном, јер се тако чини неправда важности догађаја, што југословенска јавност не би могла да прихвати. Британци су, са своје стране, неуморно објашњавали зашто то није могуће, наглашавајући да је Броз могао званично да посети земљу као премијер, али да као шеф државе мора то урадити приватно, јер није могуће организовати државну посету пре крунисања.¹³ Југословени су онда ретерирали маштовитом понудом да се посета, ако не може бити званична и државна назове бар „службеном”, али Британци то нису могли да прихвате, јер таква класификација у њиховом протоколу једноставно није постојала.¹⁴

Кореспонденција о том питању се множила, без изгледа за прихватљиво решење, све док Британци нису схватили да Југословени сматрају како се посети хотимице узима на значају. А онда су лако нашли начина. Посета ће бити приватна, али ће је пратити сва могућа помпа, баш као да је државна, а у извештајима за јавност наглашаваће се њено „службено” обележје. Југословени су се невољно сагласили, а Британци су започели кампању којом је требало ту ситуацију објаснити и учинити гостима сношљивијом. У емисијама ВВС-ја на српскохрватском језику нашироко је објашњавано зашто краљица не може примати званичне посете, и истичано је да тиме значај догађаја није ниуколико мањи: „Ако се сви ти обичаји и приредбе неће поновити приликом предстојеће посете маршала Тита, то не значи неко непоштовање према њему или према народу Југославије.”¹⁵ Министарство одбране Уједињеног Краљевства је својим поморским, ваздухопловним и копненим јединицама задуженим за дочек Броза појаснило проблем војнички јасно: „Маршал Тито не чини званичну посету у својој функцији шефа државе, али, разме се, долази као шеф југосло-

¹³ TNA, PRO, FO 371/107832, WY 1054/4.

¹⁴ Исто, WY 1054/5

¹⁵ АЈ, Новинска агенција Танјуџ, Прислушна служба – билџен, 112-1027-1028, 15. и 16. III 1953.

венске владе и као такав је гост владе Њеног Величанства.”¹⁶ Преседан је ипак био у несагласју са стандардном дипломатском праксом, па се и Бентони Идн огласио циркуларним писмом свим дипломатским представништвима Велике Британије: „По новом југословенском Уставу, који је ступио на снагу у јануару, Маршал Тито је постао председник ФНРЈ и председник Савезног извршног већа. Стога је он и шеф државе и шеф владе. Пошто се званичне посете не могу уприличити пре крунисања, његова посета је, стриктно гледано, приватна. Он, међутим, долази као гост владе Њеног Величанства, која овој посети придаје велики значај.”¹⁷

Југословени су пристали на ту опцију, али њихове сумње у британску искреност нису развејане. Алеш Беблер, тада заменик министра иностраних послова, сматрао је да је цео маневар лукаво изведен да се Броз не би примио у пуном сјају, а пре свега да би краљица избегла извесне обавезе, изнад свега узвратну посету Југославији.¹⁸ Ту своју импресију, фактички неутемељену (јер узвратна посета није обавеза британског суверена) пренео је и на Тита, који је наставио да узима за зло Британцима то решење, на које се осврнуо у својим првим поздравним речима по приспећу на Острво: „Иако ова посета, до које је дошло услед позива достављених ми од британске владе и Винстона Черчила лично нема формално карактер званичне посете, никада нисам био тако дубоко уверен...”¹⁹ Са оваквим боцкањима је додуше престао убрзо, јер се испоставило да неформални статус посете нема никакав импакт на њену помпезност. Тако је читава збрка однела замашан број радних сати британских и југословенских службеника, а да при том није решила главни проблем – није отклонила фундаментално неповерење између преговарача. То се, додуше, није директно одражавало на ток посете и атмосферу, јер су сви били задовољни – Черчил и Идн јер су успели да уклоне са дневног реда натезања око статуса, Броз уверен да је изиграо британско лукавство и извојевао пријем какав му и доликује.

3. Питања путовања и безбедности

Након коначног разрешења статуса посете, наметнуле су бројне, мање-више практичне теме, од којих је свака постала повећи проблем који је југословенска страна успела да издигне до нивоа принципијелног пи-

¹⁶ ТНА, ПРО, ПРЕМ 11/578, стр.31.

¹⁷ Исто, стр.38-39.

¹⁸ Алеш Беблер, *Како сам хитио, сећања*, Београд 1982, стр. 270.

¹⁹ Аудио запис Титовог говора: www.earthstation1.com/pgs/history/dos-TitoInLondon1953.wav.html, 15.IX 2003.

тања. На пример, проблем Титовог превоза у Британију. Једно време је југословенска страна прихватала британски предлог да се Брозу стави на располагање авион који би га директно довео у Британију, али се од тога напрасно одустало под геслом да би путовање бродом било безбедније и удобније. Затим је тражено да се Титу обезбеде брод и пратња од Малте до Британије. Британци су се сагласили и почели да предузимају припреме. Међутим, у Београду су у међувремену закључили да је за председника ФНРЈ компромитантно да путује под туђом заставом, и ипак је одлучено да ће председник од почетка до краја извести путовање школским бродом „Галеб” Југословенске ратне морнарице, који ће само бити пратен британским војним бродовима.²⁰ Наравно, те фреквентне измене изазивале су у Форин офису нестрпљење, можда чак претерано.²¹ Британска страна није схватала какав је преседан за Броза званична посета капиталистичкој земљи, и да је за њега пресудно да о свом боравку емитује изразито повољну слику, коју, наравно, не би обезбедио излазак из британског авиона или пловила. Брозови протоколари били су свесни да на овом самиту на светску сцену не излази само он, већ да је речо разбијању дипломатске изолације ФНРЈ у великом стилу. Отуда полагање на сценске ефекте и инсистирање на гламуру путовања „Галебом”. Тако се поступно стварала нијансирана слика председника која је наредних година прерасла у мит.

Још један, унеколико веселији проблем око превоза пратио је посету. Тито је, наиме, желео да са собом поведе и свог омиљеног боксера. Из Форин офиса је у Београд стигло упозорење да је то неизводљиво, јер би куче морало остати у двонедељном карантину.²² Остаје питање колико је у Београду схваћено да је реч о стриктном пропису који се примењује без изузетка и на тако уваженог госта. Бизаран по себи, тај податак открива разлике између два система у питањима односа према моћи која исходи из закона и моћи која је произлази из личног ауторитета моћника.

Промене превозног начина нису биле условљене само жељом Југословена да изнађу решење које би одговарало националном поносу, већ су за циљ имале и прикривање начина и времена посете, због безбедносних разлога. Њима је југословенска страна придавала огроман значај, што је и разумљиво ако се има у виду бумеранг ефекат вишегодишње пропаганде о спољњем и унутрашњем непријатељу, али и реална опасност од противника због идеолошки необично широке палете (ројалиста, усташа, комуниста). Листа потреба коју је југословенска страна имала у одно-

²⁰ *AJ, Новинска агенција Танјуг, Црвени билтен*, 112-77-78, 2. III 1953. година.

²¹ TNA, PRO, FO 371/107835, WY 1054/83-90.

²² TNA, PRO, FO 371/107832, WY 1054/25.

су на безбедност била је подугачка. Захтеване су највише мере обезбеђења, што је приморало Скотланд јард (Scotland Yard) да на том послу ангажује необично велики број људи. Сам програм посете држан је у потпуној тајности. Штавише, Југословени су захтевали да се посета, већ заказана за 21. март, помери у последњем тренутку бар две недеље унапред, да би се и на тај начин осујетили потенцијални атентатори. То је био посебно тежак захтев, јер је изискивало усклађену промену планова Краљице, Ид-на, војводе од Единбурга (Edinburgh), Черчила... Међутим, и у том погледу Британци су учинили све што су могли, и посета је померена недељу дана унапред у последњем тренутку.²³ Проблем је био и смештај госта. Југословенска страна је одбијала британски предлог да Броз буде смештен у хотелу. Захтевано је да му се стави на располагање вила у граду, која ће бити на повученом месту, обезбеђена, ограђена и са великим двориштем. Такву резиденцију у Лондону Британска влада није имала, па ју је посудила, уз замашан напор, од приватног лица. Адреса те виле, зване Вајт Хаус Лоџ (White House Lodge) чувана је као тајна све док се за њу није прочуло индискрецијом промосковског листа *Дејли воркер* (Daily Worker), што је накнадно забринуло Југословене.²⁴

Такво полагање на безбедност озловољило је и британске службенике и јавност. *Манчестер гардијан* (Manchester Guardian) је писао: „Југословенска штампа мисли да су мере, које су предузете сасвим нормалне у свакој земљи коју посећује поглавар неке стране државе. Али Лондонац који је видео много славних гостију о томе другачије мисли. Он зна да може да приђе ближе претседнику Француске републике или холандској краљици, него што је могао да приђе председнику Титу.”²⁵ Британци очито нису имали разумевања за страховања Југословена. Безбедносне мере биле су за британске државнике саморазумљива и рутинска појава, која не изискује посебну пажњу. Политички атентат у Британији није био баук с којим су легали и устајали. Броз је, с друге стране, младост провео у илегалу, у блиском контакту са мрачним светом агената тајних служби, терориста, полицајаца и професионалних револуционара. Мере које је захтевао диктирао је опрез, који је постао једно од темељних одређења њего-

²³ TNA, PRO, FO 371/107832, WY 1054/13 Југословенска потреба је у неку руку била разумљива. То је било прво Титово путовање на Запад, и то баш у Лондон, који је био један од најзначајнијих центара југословенске политичке емиграције. Занимљиво је, међутим, што се наредних година безбедносни стандард повећавао. Тако је пред Брозову посету Паризу 1956. УДБ-а послала своје људе на крововима воза Београд-Париз да би тестирали будност француске полиције. TNA, PRO, FO 371/124282, RY 10317/19.

²⁴ *AJ, Новинска агенција Танјуг, Црвени билтен*, 112-77-78, 23. III 1953. година.

²⁵ *AJ, Новинска агенција Танјуг, Прислушна служба – билтен*, 112-1028, 27. III 1953. година.

вог карактера. Знао је да правила игре на која су свикли западни политичари не важе у његовом одмеравању са Стаљином, а судећи по једном совјетском документу, имао је право.²⁶ Сем тога, очито му је падала на памет и судбина његовог претходника краља Александра Карађорђевића. При укрцавању на воз од својих сарадника се опростио посрдно, али због тога не мање индикативном опаском: „Чувајте ми Југославију!”²⁷

За Британце је било још чудније то што су безбедносне мере морале бити невидљиве или макар описане као уобичајене. Морало је изгледати да маршал нема разлога за бригу, да му време у Британији пролази у безбрижној комуникацији са лондонским масама, које му пружају неподељену наклоност. Југословени су желели да тај аспект посете протекне баш онако како је она описивана у београдској штампи – непрестано дружење са тамошњим пуком.²⁸ А није свуда било тако. Напротив, понегде су га британски грађани и вређали, револтирани што је у посету позван „непокајани комуниста”.²⁹ Дешавали су се изгреди које британска полиција није могла да сузбије. Медији су такође општро коментарисали и повишене безбедносне мере. Радио ВВС је преносио да је „ова организација (Скотланд јард – прим В. П.) предузела највеће мере обезбеђења у својој историји за време посете маршала Тита зато што је располагала одраније извесним информацијама”.³⁰ *Политика* и *Борба* су ту вест пренеле, уз заједљив коментар о пристрасности британских гласила која изврћу стварност и малициозно извлаче из контекста селективне информације.

4. Оркестрација медијске презентације

Те међусобице између гласила биле су последица различитог односа британске и југословенске стране према медијској презентацији посете. Југословенска страна јој је придавала огромну важност. Од квалитета ин-

²⁶ Опасност је била близу, можда и ближе но што је Броз мислио. Совјетска обавештајна служба разрадила је планове за његово уклањање. Једна од Стаљину предложених варијаната била је да агент Јосиф Григулевич (*алиас* Макс), тада у дипломатској служби Костарике, искористи своје познанство са Владимиром Велебитом, југословенским амбасадором у Лонодну, како би присуствовао Брозовом пријему у амбасади, где је требало да га убије. Операција није изведена, вероватно због Стаљинове смрти, која је то све омела. Cold War International History Project, Virtual Archive, Yugoslavia and the Cold War, *Stalin's Plan to Assassinate Tito*, http://wwics.si.edu/index.cfm?topic_id=1409&fuseaction=library.document&id=228, 5.IX 2003.

²⁷ Владимир Дедијер, *Избуљена биљка Јосипа Висарионовича Стаљина*, Сарајево 1969, стр. 443.

²⁸ *Борба*, 17 – 21. март 1953, *Политика*, 17. – 21. март 1953. година.

²⁹ *АЈ, Новинска агенција Танјуг, Црвени билтен*, 112-72-73, 24.XI 1952. година.

³⁰ *АЈ, Новинска агенција Танјуг, Црвени билтен*, 112-78-79 21 III 1953. година.

формација о посети и њене медијске контекстуализације умногоме је зависила њена политичка сврсисходност. Пре свега био је потребан публицитет. Са те стране је Тито могао бити задовољан. Може се рећи да је, упркос томе што је пажња читавог света била усмерена на коинцидентну Стаљинovu смрт и промене у Кремљу, посета је прилично одјекнула у штампи и дипломатским круговима. Међутим, то није било довољно. Требало је да одјеци, бар у западној штампи, буду позитивни да би се тиме парирало медијској кампањи у земљама Коминформа, које су су са посебном злурадосћу истицале необичност те лондонске згоде, углавном наглашавајући скоројевићко Брозово понашање. Његова помпезност привукла је свакојаке критике, попут ове са Радио Будимпеште: „Пред дебелим маршалом се најзад отвара палата једне западне владе... међутим није балкански пацов постао отмен већ је британски лав ниско пао.”³¹ Сатиричари и карикатуристи су имали пуне руке посла осликавајући замишљене комичне згоде из Лондона.³² Совјетска штампа је такође оркестрирано нападала Броза, мада мање систематично но иначе због збрке коју је изазвала Стаљинова смрт.³³ За Броза је имало велики значај да својом појавом остави повољан утисак на своје британске домаћине, али тако да у сопственој земљи не остави сумње у своју комунистичку правоверност.

У таквом процепу Тито се прилично добро снашао. Наравно да није било довољно да маршал ордењем и златом закити партизанску униформу како би га крем британске аристократије прихватио као равног. Али уочен је његов труд да се прилагоди својим саговорницима, тим више што је одударао од уобичајеног комунистичког адета. Њему, наиме, није, као Хрушчову у сличној пригоди, пало на памет да пре пријема код Елизабете II каже Идну: „Уколико краљици не смета да нас прими у нашој свакодневной радној одећи, одлично. Али уколико буде протестовала, утолико горе. Имали смо неких предубеђења око овог церемонијала, и нисмо желели да у њега уђемо у смокингу и цилиндру или тако чему сличном.”³⁴ Броз је таквих предубеђења био лишен, и сасвим се задовољно шепурио у свечаној одећи, прилагођавајући се својој државничкој улози. Наравно, питање је како је његове грансењерске манире прихватила британска средина. Може се веровати да им је маршал био симпатичан, премда помало егзотичан. Општу климу вероватно добро осликава шармантна песмица коју је том пригодом саставио и у *Сандеј графику* (Sunday Graphic) објавио кон-

³¹ *АЈ, Новинска агенција ТАНЈУГ, Прислушна служба – билтен*, 112-1021-1022, 29 XI 1952.

³² TNA, PRO, FO 371/107835, WY 1054/105

³³ Према: Darko Bekić, *op.cit.*, стр.470.

³⁴ Према: Martin McCaley, *The Khrushchev Era 1953-1964*, London, New York 1995, стр.115.

зервативни посланик А. П. Херберт, која је леп пример гостољубивости обојене примесама острвске ироније:

*Добар дан
Досџа је Русије, ње вечне досаде, досџа
Ово је комунисџа нашем срџу мио,
Доисџа храбар друџ у лику нашеџ ѓосџа,
Који не џиџа Москву да би се одлучио.
Поџуџ нас, џај воџа живи крај мора.
Чувајућ' ко и ми слободу својих ѓора,
Под народном засџавом решен да води
Свој народ и свој брод ка мери и слободи.
Он има џрошлосџ, веле, али ко је нема.
И колико је чесџо руска заборављена.
Добро нам дошао друже, у овај древни крај!
Сумњајућ' у џвоју докџрину, џвој лик волимо знај!
Ми не волимо Маркса, али џи си нам јунак знан,
Оџросџи бискуџима. Драџ си нам. Добар дан.³⁵*

С друге стране, било је у британској јавности и мање гостољубивих коментара, који су са одређеном дозом ниподаштавања коментарисали Брозову помпезност. Овим помешаним сентиментима били су обојени и новински коментари читаве посете, што југословенској страни није било по вољи. Неповољни одјеци у британској штампи су од југословенске стране тумачени као провокација и изазивали су незадовољство. Југословени нису могли да схвате да су могућности британске владе да утиче на новинске написе ограничене, а свакако далеко мање од оних на које су код куће свикли.

У Југославији, наравно, није било таквих проблема. Штампа је оркестрирано славила државнички успех свога маршала. Југословенска штампа је, разумљиво, била преплављена екстензивним извештајима из Лондона, пуних хвале за маршалову делатност. Земља је доведена у екстатично стање свакодневним батеријама информација о Брозу, Черчилу и краљици, серијама чланака и фото-репортажа остављан је јак утисак. Тензија је постепено појачавана у време приближавања Титовог повратка, да би се одушевљење народа излило у масовним митинзима којима је маршал дочекан. Чинило се да је земља једнодушна у радости због маршалових успеха, што је било тим чудније, јер из саме посете није произашао неки наро-

³⁵ *АЈ, Новинска аџенција Танџуџ, Црвени билџен* 112-77-78, 17.ИИ 1953. година.

чит политички исход. То је била прва пригода ове врсте, на које ће се у наредним годинама југословенска јавност добрано привићи. Помаљала се Брзова мајстатична фигура. Иако је пут до љубимца Истока и Запада и вође Трећег света био још дуг, већ су се назирали обриси карактеристичног наступа који ће преузети. Плава маршалска униформа, која ће обићи свет, пловидба „Галебом”, гала пријеме, широки осмеси наговештавали су време у којем се негдашњи револуционар прилагођавао, прихватајући облике саобраћања блиске друштву које је у младости покушавао да разгради. Домаћој јавности се, наравно, увек могло имплицитно стављати до знања да је овај гламур у функцији националног поноса ФНРЈ. На свечаном дочеку у Сплиту, Тито је истакао успех тог аспекта своје посете: „У Лондону су нас сматрали равноправним. Ми смо тамо разговарали на потпуно равноправној основи, без оне надмености коју смо некад могли да видимо код неких људи на Истоку, а која нам је врло тешко падала...”³⁶

Тако контроверзе, проблеми, дилеме изазване идеолошким, културолошким и друштвеним јазом између британских и југословенских елита нису нашле пута до југословенских гласила. Међутим, аутентична рефлексџа је дошла из подсмевачке, чаршијске зоне југословенске јавности. Збијале су се шале, испредане измишљене анегдоте. Прва описује разговор у коме је Броз наводно забринуто упитао шефа свог обезбеђења где су постављени његови људи, а он му је одговорио: „Друже Тито, Енглеза овде има толико да, ако хоће нешто да ти ураде, ја то не могу спречити.” И додао, уз лупање шаком по футроли пиштоља: „Али, ако ти длака са главе зафали, Черчил је мој.” Друга је са гала вечере у Бакинџемској палати, на којој је Броз наводно желео да упозори генерала Шумоњу да мање користи прсте, а више есџајџ, па му је шануо: „Шумоња, нож, нож!”, да би му он забринуто одговорио: „Кога? Кога?” Те шале су биле очито подстакнуте необичношћу ситуације у којој је професионални револуционар дели трпезу у Бакинџемској палати са изданцима лозе Виндзор (Windsor). Њихов домет је, наравно, био сасвим ограничен, и оне нису могле помутити неоспорни Брозов тријумф.

Закључак

Фрагменти те дипломатске згоде говоре понешто о противречности-ма у којима се педесетих година обликовала југословенска спољна политика. Политичка праџма налагала је приближавање Западу, стога и Великој Британији. Динамика тог развоја од 1949. била брза, толико да је

³⁶ Цит. према: Dragan Bogetić, *Jugoslavija i Zapad, 1952-1955*, Beograd 2000, str. 56.

збуњивала актере и савременике, чији је ментални склоп обликован у манихејским представама о непремостивом јазу између света капитализма и социјализма. Људи који су се 1943. обавезивали и Стаљину и Вермахту (Wehrmacht) да би се „тукли против Енглеза уколико се они искрцају у Југославији“³⁷, сада су били принуђени да дижу здравице у част англо-југословенског пријатељства, прошлог и будућег. Атмосфера је била обојена узајамним неповерењем, јер су се, упркос тактичкој блискости, финални циљеви британске и југословенске стране разилазили. Британци су се уздали да ће Титов режим постепено еволуирати у форму блиску западној, док су Југословени од Запада очекивали помоћ како би очували своју власт и свој систем, а не да би га мењали. Обе стране биле су свесне одсудних разлика између система који су представљале, али нису показивале намеру да те разлике анализирају, уверене у предности сопствене опције. Стога се комуникација између југословенских и британских дипломата и државника, које је само тако моћан противник какав је био Стаљин могао натерати у неформално, невољно и узајамним неповерењем обележено савезништво често претакала у разговор глувих у којем је свака техничка несугласица лако постајала принципијелно питање.

Тако су Британци подизањем питања Брозовог статуса и вида његове посете, нехотице задрли у осетљиво место у политичкој филозофији југословенске комунистичке елите. Подвојеност, али и персонална испреплетеност државног и партијског апарата, која се испречила и реализацији посете била је темељено одређење устројства послератне Југославије. Сфере компетенција појединаца и институција нису биле јасно омеђене, одговорност није била делегирана, систем је умногоме зависио од клијентских персоналних односа и арбитраже моћника. Инстинкт самоодржања и удвориштва је добро помагао политичарима да разазнају ко коси, а ко воду носи, чиме је превазилажена збрка у компетенцијама, баш као што је ослуштивање партијске линије растерећивало руководиоце одговорности за своје поступке. Такав систем је по много чему исходно из осиромашеног схватања комунистичке естетике, која је одлучно решавала проблем односа форме и суштине у корист суштине. Револуционарна суштина је, наиме, заогртана формом државних институција, а када је тај огртач био

³⁷ Бранко Петрановић, *Ситрајтегија Драже Михаиловића 1941-1945*, Београд 2000, стр. 60. Да то није била фраза или мистификација која би требало приволети немачку страну на жељено примирје сведочи Вилхелм Хутл, кључни официр СД-а за Балкан. Ту Брозову понуду Немцима сугерисао је по њему сам Стаљин (што се сазнало од једног курира који је пао у руке Мађарима), уверен да је Черчил придобио Рузвелта за искрцавање англо-америчких трупа на обалу Јадранског мора, што је совјетски вођа сматрао залажењем у његову пројектовану послератну сферу утицаја. Wilhelm Hoett, *The secret front: The inside story of Nazi political espionage*, London 2000, стр.170-1.

прекратак или бушан, нико се није озбиљније узрујавао. У светлу најављиваног одумирања државе, робовање њеним преживелим формама и није имало нарочитог смисла. Устави, закони, институције били су ту да обезбеде да инструментариј власти остане у рукама партијске елите, што је умногоме олакшавало управни процес и омогућавало да се управљањем баве људи који том послу нису били особито вични.

Међутим, ни по том питању није било конзистентности. Комунисти на власти су убрзо почели да придају значај питањима форме, посебно у иступањима према иностранству, а нарочито по важном питању као што је био Брозов статус и услови у којима ће бити примљен. Пред таквим изазовом југословенска дипломатија је врло чврсто бранила своје позиције, и по питањима етикеције постајала чвршћа од било ког европског двора. Британски амбасадор у Београду сер Ајво Малет (Ivo Mallet) приметио је још поводом Идневе посете Југославији да ће Броз учинити све да за свој престиж извуче максимум од посете, и навео да се и у том случају потврђује оно што је сматрао општом девизом југословенске спољне политике: „Њихов је обичај да узму све што могу, а заузврат дају што је мање могуће.“³⁸ Тако се и могло десити да југословенска страна схвати британске протоколарне захтеве као плод закулисне политичке комбинаторике одевен у хипокритично инсистирање на форми, а да сама при том инсистира на форми, посматрајући је као принципијелно исходите сопствене идеологије. Не само што су југословенски комунисти форму газили сами, и употребљавали је искључиво када им то користи, већ им није било јасно како неко други до ње може консеквентно држати. Југословенска висока политика била је још у изградњи свог изгледа и стила, слободна да одабере видове комуникације и реторичке мотиве, ограничена само својим идеолошким обрасцем, док се британска страна наслањала на богату традицију које се стриктно држала. Тај ослонац на традицију и стриктну законску праксу такође је био неразумљив Југословенима.

Питање односа форме и садржине преливало се из унутрашње у спољну политику Југославије, накнадно отежавајући њеној дипломатији напоран транзициони период, у коме су се предратне структуре мешале с новим партијским кадром, а све под паском свемоћне УДБ-е.³⁹ Тако су и послератни дипломати патили од својеврсне схизофреније, делимично се подређујући новим правилима игре, а истовремено покушавајући да их саобразе са устаљеном праксом дипломатског саобраћања. Будући да је дипломатска комуникација умногоме заснована на форми, у њој је било те-

³⁸ TNA, PRO FO 371/102179, WY 1052/10.

³⁹ Ранко Петковић, *Субјективна историја југословенске дипломатије*, Београд 1995, стр. 39-42.

же практицирати нове управне принципе него у унутрашњој политици. Сем тога, док се систем у земљи могао изграђивати у релативној аутархији, извана је морао деловати у ширем оквиру, у коме су апсурди постајали далеко очигледнији.

Међутим, иако су ти апсурди отежавали и успоравали комуникацију, правећи непотребне компликације, они нису трајно реметили англо-југословенске односе. Обе стране су биле свесне преседана који је овом посетом створен, и у суштини су биле задовољне њеним током. „Прошла је глатко и није се појавила ниједна од катастрофа које су толико предвиђане.” – писао је Ентони Идн, очито несвесан напора које су службе под њим уложиле да се „катастрофа” избегне.⁴⁰ Међудржавна сарадња је остварена, показало се да у високој политици интереси очито надмашају потребу за разумевањем. Та посета је Британце охрабрила у покушајима промовисања директног преговарајања са комунистичким лидерима – пре свега са вођама Совјетског Савеза. Поткрепила је Черчилово уверење (очит плод ратног искуства) да се светски проблеми могу и морају решавати на састанцима на врху. Лед је био пробијен, показало се да се са комунистима и може и треба разговарати. За југословенску дипломатију тај самит је био драгоцен „школа бонтона”. Пламурозна Брозова презентација потрла је негативан утисак који су могли оставити пропратни проблеми, и оставила га расположеним да и сам кокетира са форсирањем самит-дипломатије, па и великих турнеја које ће у наредним годинама наступити. Време изолације остао је иза њега. Вратио се из Лондона пун самопоуздања, спреман да необичну позицију у којој се ФНРЈ хировима великих сила нашао максимално искористи за даљи дипломатски пробој.

⁴⁰ Sir Anthony Eden, *Full Circle*, London 1960, стр. 182.

Summary

Vladimir Petrović

The School of Good Manners Protocolar and organizational problems in preparations of Josip Broz Tito's visit to Great Britain in 1953.

This article analyses preparations of British and Yugoslav diplomacy for the visit of Josip Broz Tito to Great Britain in March 1953, with an emphasis on the occurring organizational and protocolar barriers. Mutual wish of the counterparts to gain a maximum political score on this visit was undermined by misunderstandings deriving from the basic differences of ideological and social nature. Improvement in Anglo-Yugoslav relations was way quicker than the capacity of the individuals and institutions of FPRY and Great Britain to overcome the social gap. This discrepancy waged burden on the process of adjustment and on the quality of diplomatic communication.